

BACSA GÁBOR

Egyszerűség, érthetlenség, örökség

A GONDOLKODÁS ALAPKERESÉSE RANDALL JARRELL KÖLTÉSZETÉBEN

Randall Jarrell, az amerikai költő és irodalomkritikus életművéből mindezidáig egy válogatásnyi verset ismerhetett a magyar olvasó, Tandori Dezső fordításában és értő áttekintése kíséretében. A kötet már 1972-ben, hét évvel Jarrell halála után megjelent, de az olvasói recepcióban mutatkozó lemaradást az is tompítja, hogy szerzőnket az angol nyelvterületen sem elsősorban lírikusként (több jelentősnek tartott költészeti antológiából is kimaradt), sokkal inkább kíméletlenül problémaérzékeny és széles látókörű kritikusként tartják számon. A lemaradás persze tagadhatatlan, ugyanakkor a legkülönbözőbb okokból kifolyólag elkerülhetetlen is – már amennyiben Jarrellnek a kultúráról alkotott elgondolásait tartjuk szem előtt. Egyik legfontosabb inspirációja, Wordsworth „hatásáról” a következőképp nyilatkozik érett korszakában: „Mit is gondoltak Wordsworthról az első olvasói?/ Ez olyan egyszerű, hogy nem is értem”¹ A nem-értés egyszerűséghez kapcsolása az életmű azon megnyilatkozásait visszhangozza (például *A költő homályosságából*), melyek a szakmaiság, a műfogások magától értetődését, a polarizálva egyneműsítő specializációt okolják a kultúra önismeretének hiányosságaiért és megközelíthetlenségében tetten érhető meghasonlottságáért. Amikor ugyanis olyasvalaki ír verset, akit nem a „szavak, hanem a szavakat létrehozó világ iránti érdeklődés” fűt, az irodalmat a nem-irodalomba, a kultúrát a nem-kultúrába csatornázza (vissza), az önzonosság, az egzisztencia és a műfaj ki nem küszöbölt dilemmáinak stádiumába. Ez az irány pedig az, amelynek Jarrell szerint a hivatásos alkotók, olvasók tevékenységeit is befolyásolnia kellene. Költészetének egyik leglátványosabb vállalása abban áll, hogy a műveltség és a hagyományos tájékozottság bonyolult formáiban feltárja a komplexitást létrehozó, ám az eredetnél és a mozgás további momentumaiban valójában mégiscsak egyszerű elveket. A fordításkötet címadó költeményében sejtiszorongásnak nevezett, egyszer a feszültségcsökentésben, máskor az aggódó ellenőrzésben (egyik utolsó verse, az *Ami vágy volt egykor...* megfogalmazásában: „S így kellett-e végződnie?/ De mi másképp végződhetett?”) megfigyelhető hajtóerő-páros folyton kombinálódó, variálódó, mindig másként visszatérő alakzatai adják a gondolkodás tárgyainak és módszereinek összességét. A sejtiszorongás egyszerre lesz metaforája a gondolkodásnak, s metonímiák, „átmenetek végtelen során át” azonos vele. Nem csoda hát, ha Jarrell Freud értő olvasójaként az ökonómiai szempontnak tulajdonít kiemelkedő jelentőséget a bécsi gondolkodó életművében, és megközelítésmódja is sokban hasonlít Gilles Deleuze-éhez, aki a *Túl az örömevent* többek közt a végeérthetetlen alapkeresés tematizálása miatt tekinti Freud „alighanem-főművének”, azért, mert saját kutatási problémáját felelevenítvén és eredményeit kockáztatva felteszi az (egyébként épp ezt a helyzetet

¹ Randall Jarrell: Aki más volt, mint más (Rakovszky Zsuzsa fordítása)

rekurzívan érintő) kérdést: „mi az a legfelsőbb instancia, amely a lelki életet az örömev uralma alá rendeli?”²

Jarrell az elioti maximát, miszerint „nincs más módszer, mint hogy nagyon intelligensnek kell lenni”,³ kritikusként és költőként egyformán komolyan vette, így, érzékeny lévén a megfélelések és érintkezések viszonyaira, jól átjárható összefüggérendszer alakított ki írásművészetét és a politikum megfontolásai között, mely alkalmasnak mutatkozott arra, hogy – a posztmodern karrierjének hajnalán – feltárja a későkapitalizmus kulturális logikájának alapkérdéseit is. Az árubőség, a tömegkommunikáció mediációs eljárásai, a közvetítés, a lehetőségek megvalósításának, legkisebb energiát igénylő módozatainak kidolgozása magától értetődőnek és kizárólagosnak mutatja az aktuális választási helyzetet, olyannyira, hogy képtelenség állást foglalni a választási helyzet mibenlétét illetően. Az egyik legritkábban elhangzó kérdés ekképp: Mi is a voltaképpeni kínálat?⁴ A témának szentelt, antológiákban leggyakrabban szereplő esszéjében (*A Sad Heart at the Supermarket*) részvétlen humorral, egyszerűs-mind zavarba ejtő távlatossággal fogalmazza meg a fentiek nyomán a kortárs alkotó számára adódó felelősséget. „A férfi sikertelen igyekezete, hogy előteremtse a család számára a betevő falatot, műalkotások, mi több, tragédiák témájául kínálkozik; a sikertelen igyekezet, hogy előteremtse az áramfejlesztőre valót – mihez téma? Vígjátékhoz? Farce-hoz?” Áramfejlesztő híján, az áramkimaradás az emberi(?) energiainimalizálást szolgáló instrumentum-hálózat bénulásával fenyeget. Ez pedig, az alternatívákról mit sem tudó egyén esetében az egyébként genetikus szorongás tragikus: elkerülhetetlen, valamiképp mégis inadekvát feloldását is előre vetítheti. A feszültségcsökkentést közvetítéssel pótló, az eszközök beiktatásával mégis tovább cizelláló eljárásokkal párhuzamosan fut a tényleges egyszerűsödést célzó művelődés hagyománya, mely az egyszerűsítés, az önismeret módszereit örökíti, s melyet Goethe nyomán (a Faust első részét lefordító) Jarrell kicsomagolva-kitermelendő örökségnek tekint: „Ami apáidtól reád esett,/ szerezd meg, úgy tiéd egészen.”

„A korunkban divatozó oly sokféle költői áramlat és törekvés közepette boldog érzéssel lelhetünk ilyen egyszerű embertársra, mint Randal Jarrell” – szól Tandori megállapítása az „emberi állapotot” újabb és újabb példákkal szemléltető költőről. Nincs is mit érdemben hozzáfűzni ehhez, a tematikai teljesség jegyében talán mégis érdemes idézni John Updike recenziójából, melyet a költő gyerekeknek szánt elbeszéléskötetéről írt, s mely a fenti „program” egy másik aspektusára is felhívja a figyelmet. Updike szerint – s ez a gyerekirodalmi művek, vagy *A Woman at the Washington Zoo* és *The Lost World* kötetek ismeretében vitathatatlan – Jarrell vonzódott az „inhumán” természethez.⁵ Az inhumán kifejezés tartalmát is a már fenti idézet vers világítja meg: „Ahogy nézlek, úgy érzem, a világot/ Valami emberinél több alkot-ta/ Valami emberinél kevesebb számára.”⁶ Az inhumán természet iránti vonzalom ekképp

² Gilles Deleuze: *Mi a halálösztön?* (Simon Vanda ford.) In: *Thalassa*, 97./1., 33.

³ T.S. Eliot: *A tökéletes kritikus* (Bódis Edit ford.). In: uő.: *Káosz a rendben* (vál. Egri Péter). Gondolat, 1981. Angolul: „There is no method except to be very intelligent” T.S. Eliot: *The Perfect Critic*. in: uő.: *The Sacred Wood*. Alfred E. Knopf, New York, 1921.

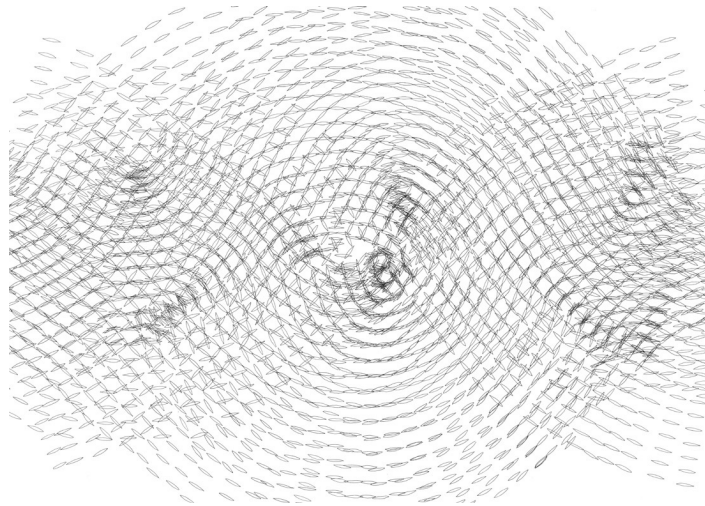
⁴ Eredetileg: „What’s really on offer?” A kérdés Renata Salecl tudományos-ismeretterjesztő munkája, a *The Tyranny of Choice* (Profile Books, London, 2011.) foglatának tekinthető.

⁵ John Updike: *Randall Jarrell Writing Stories for Children*. In: *The New York Times*. 1976. november 14.

⁶ „You give me the feeling that the universe/ Was made by something more than human/ For something less than human.” *The One Who Was Different*

egyszerre jelenti (a fentebbieknek megfelelően) az evolúcióban vagy épp a teremtői tökélyre törekvőkben munkáló progresszivitást, valamint az ezeket közvetve szolgáló tétova auto-korrekciót, elszánt önellenőrzést. Ahogy az embernek nem embernek kell lennie, „csak” a két fő törekvést ötvöző munkálkodás, poétika meghaladni való és önmaga meghaladására létrejött (élet)formájának, úgy a történetek is csak olyan létezőkként érdekesek, melyek vonatkozásba hozhatók a magát tobzódó vágykielégítésnek álcázó nyugalomra törekvéssel, illetve az önmagát higgadtnak mutató, ám az alapok kérdését forszírozó felforgató erővel. Ugyanez igaz a biztos pontnak tekintett nemi szerepekre, életkorokra, a kulturális teljesítmények legkülönbözőbb affirmatív formáira.

Randall Jarrell, Rilke csodálója és fordítója, magáévá tette és belső sürgetései szerint saját képére is formálta az első duinói elégia végének gondolatát, a szükséges változás elfogadásának és elősegítésének gyakorlatát, mely életművében a témák, érzetek és formák elengedését, a kizárólagosan metaforikus vagy metonimikus, megnyugtató világlátás intelligenciává, immanenciává oldását követelte ki azzal a belátással együtt, mely szerint mindez ma is az elődök változatlanul megújuló öröksége.⁷

Szj KAMILLA: CÍM NÉLKÜL (2014)

⁷ „Nem kellünk végül azoknak, kik hamar tovatűntek; / oly szelíd dolog elszokni e földtől, ahogy anyamelltől / válunk meg csöndben. De mi, akik oly nagy titkokat áhítunk, s akiknek gyászból/támad gyakran üdvös haladása – : nélkülük lehetünk-e?” R. M. Rilke: *I. duinói elégia* (Tandori Dezső ford.)